

AZERBAJDZSÁN GAZDASÁGA ÉS AZ ENERGIASZEKTOR

Szigetvári Tamás

Azerbajdzsán az utóbbi időben a figyelem középpontjába került. A kaukázusi köztársaság az elmúlt két évben a világon a legmagasabb GDP növekedést tudhatja magáénak, amit túlnyomó részben a kőolaj- és földgáz-bevételeinek köszönhetett. Az európai gázellátásról szóló vitákban az orosz gáz egyik alternatívájaként is szóba kerülő muzulmán többségű ország jelenleg szoros és jónak mondható kapcsolatokat tart fenn a nyugati országokkal, az Európai Szomszédosságpolitika keretében együttműködik az EU-val, a NATO partnerségben is részt vesz. A dolgozat azonban nem annyira az európai gázellátásban betöltendő szerepét kívánja vizsgálni, hanem elsősorban azt, milyen hatással van az energiaszektor az azeri gazdaságra, meddig tarthat ki a váratlan manna, az ország hogyan képes kezelni azt, s végül milyen hatással van mindez a gazdaság többi szektorára és az ország jövőbeni fejlődésére.

1) Előzmények

A Kaszpi-tenger délkeleti partján és a Kaukázus déli nyúlványainál elhelyezkedő Azerbajdzsán török eredetű, de a perzsákhoz hasonlóan többségében az iszlám síita ágát követő népességének is köszönhetően sajátos helyet foglal el a térségben. A terület történelme rendkívül változatos, az arab kalifátus, majd a mongolok, végül a perzsa szafavidák uralma alatt állt, később az ottománok, az oroszok és a perzsák harcoltak megszerzéséért. Végül 1828-ban az oroszok és a perzsák megállapodtak a terület felosztásában, kialakítva a mai Azerbajdzsán határait az orosz befolyási területen. A terület másik része ma is Iránban található, a legnagyobb (23%-os!) kisebbséget alkotva

Iránban. Az azeri nép nagyobb része, mintegy 15 millió ember, tehát az anyaországi csaknem kétszerese él a szomszédos országban.¹

Az azeri területeken a kőolajat ősidők óta ismerték és használták. Maga az Azerbajdzsán név perzsául a Tűz országát jelenti, elsősorban a földfelszínen is megjelenő kőolajra utalva (de az innen eredeztethető zoroasztrikus vallásban betöltött központi jelentősége miatt is). Az első olajkutat 1844-ben helyezték üzembe, és az 1870-es évek óta iparszerűen bányásszák a nyersanyagot.² A századforduló (1900) környékén még Baku adta a világ teljes olajtermelésének a felét, mintegy 100 millió tonnás éves termelésével (az USA ekkor 9 milliót termelt). Az Orosz Birodalom összeomlásával, az 1918 és 1920 közötti rövid időszakban függetlenné vált a terület, majd 1920-ban a Vörös Hadsereg visszafoglalta, és 1922-től a Szovjetunió része lett. A szovjet időkben is jelentős olajtermelő maradt, a II. világháború idején az ország olajtermelésének 75 százalékát adta, ezért is vált a német hadsereg egyik fő – de el nem ért – célpontjává. Az orosz, majd szovjet időkben a kitermelésről és felhasználásról nem szuverén módon döntöttek, sokkal inkább a birodalmi-szövetségi szempontok és érdekek által meghatározottan. Bár 1949-ben belekezdték tenger alatti kitermelésbe is, de a jelentősebb mélytengeri mezők a megfelelő technológia hiányában, illetve más, szibériai és közép-ázsiai források feltárásával kiaknázatlanok maradtak.

A függetlenség kikiáltásával 1991-ben új feladat hárult az ország vezetésére: végre nem kívülről, külső érdekek alapján kellett meghatározni a stratégiát, hanem saját maguknak, saját érdekeik alapján. Ez azonban sem gazdasági, sem politikai okok miatt nem volt egyszerű. Az ipar és a mezőgazdaság is a szovjet piac ellátására épült ki, óriási olaj- és vegyipari, kohászati vállalatok, valamint nagyipari mezőgazdaság (gyapot, gabona, gyümölcs, dohány és tea) jellemezték. A termelt nyersanyagok jelentős részét feldolgozatlanul exportálták. A Szovjetunió felbomlásával Azerbajdzsán elvesztette hagyományos ipari és mezőgazdasági felvevőpiacait, 1991 és 1997 között 55 százalékkal esett vissza a reál-GDP. Igaz, ahogy a többi poszt-szovjet ország esetében, természetesen itt is fenntartásokkal kell kezelnünk ezt, hiszen a Világbank becslése szerint a feketegazdaság jelenleg a GDP felét teszi ki, azaz a GDP egy része nagy valószínűséggel a nem hivatalos szektorba került át. Az 1995-ben induló, a posztszovjet országok között kiemelkedően sikeresnek számító stabilizációs politika hatására a GDP 1998-tól növekedési pályára állt³, a korábbi évi ezer százalék feletti hiperinflációt sikerült tartósan 3 százalék alá csökkenteni.

¹ E mellett még további mintegy másfél millió azeri él Törökországban, Oroszországban és Grúziában.

² A Nobel-testvérek vállalata az első olajtermelők között volt.

³ 1998: 5,8%; 1999: 7,4%; 2000: 11,1%; 2001: 9,9%; 2002: 10,6%

2) A szénhidrogén-szektor

A kitörési lehetőséget az azeriek számára a kőolaj jelentette. Bár az olajkitermelés a szovjet időkben is jelentős volt, a nehezebben kitermelhető mezők a megfelelő technológia hiányában kiaknázatlanok maradtak. 1995-ben Azerbajdzsán már/még semennyi kőolajat nem exportált külföldre!

1994-ben kötötték az első szerződést nyugati cégek konzorciumával a kitermelésről, a 7,5 milliárd dolláros megállapodást „Az évszázad szerződése”-nek is szokták nevezni. Mára 20 nagyobb mezőre, 30 vállalattal 15 országból van megállapodás, ami mintegy 60 milliárd dollárra jelent befektetési ígéretet. A kutatási koncessziókat általában 3-5 évre adják a vállalatoknak, és amennyiben találnak kereskedelmi szempontból is kiaknázható kőolajat, akkor a koncesszió 25 évre kiterjeszhető.

1. ábra
Olajvezetékek Azerbajdzsánból

Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Baku-Tbilisi-Ceyhan_pipeline

Az Azerbajjan International Oil Company (AIOC), a British Petrol (BP) vezetésével alakított, de számos más érdekelt ország olajvállalatait is magában foglaló konzorcium⁴ a legjelentősebb koncesszióbirtokos. Az AIOC fejlett technológia alkalmazásával megkezdte több új, Kaszpi-tenger alatti mező kitermelését. Jelenleg az azeri termelés 80 százalékát az AIOC adja, az azeri állami SOCAR (State Oil Company of the Azerbaijan Republic) termelése a kimerülő régebbi mezőkön csökkent. A becslések jelenleg 7 és 13 milliárd

⁴ British Petrol (30%), azeri SOCAR (25%), amerikai Chevron (8,9%), norvég Statoil (8,7%), török TPAO (6,5%), olasz Eni/Agip (5%), francia Total (5%), 2-2 japán és USA cég (mind 2-3%).

hordó közöttire teszik az azeri kőolajtartalékokat, a SOCAR ennél magasabb, 17,5 milliárd hordót becsül (bár ebben részben bizonytalan tartalékok is vannak), ami nagyjából Norvégia vagy Angola olajtartalékának felel meg.

Az elmúlt évek olajárrobbanása éppen jókor érte Azerbajdzsánt: 2005-ben készült el 4 milliárd dollárért az 1700 km-es Baku-Tbiliszi-Ceyhan (BTC) kőolajvezeték. A vezeték kapacitása 2007-ben 905 ezer hordó/nap (h/n) volt, amiből 650 ezret használtak ki. A vezeték a tengerszintről a Kaukázus közel 2000 méter magas vonulatain keresztül kell eljusson a Földközi-tenger partjára, így jelentős mértékben a beépített szivattyúk és kompresszorok erősségétől függ a vezetéken áramoltatható kőolaj mennyisége. 2006-ban a AIOC bejelentette, hogy csak 60 százalékban használja ki a vezetéket, ami lehetővé teszi Kazahsztán becsatlakozását – egyelőre tankerekkel 200.000 h/n-ot juttat a vezetékbe, amit később akár 500 ezerre növelnének. Felmerült egy, a BTC-vel párhuzamos új vezeték építése is, hiszen a BTC kapacitásai végesek. Még nagyobb kérdést jelent a Kazahsztán és Azerbajdzsán közötti, Kaszpi-tenger alatti vezeték megépítése, ami egyelőre késik.

1. táblázat
Azerbajdzsáni olajtermelés és jövedelmei

	2003	2004	2005	2006	2007
Olajtermelés*	320	319	441	648	860
Olajexport*	215	204	314	521	721
FDI **	3285	3556	1680	-219	-4750
Olajszektor FDI **	3246	3461	1459	-573	-5198
Olajszektor jövedelme **	886	946	1337	2921	5272
GDP %-a	~	~	9,8	15	19,7
Olajalap	816	972	1394	1936	3093

* millió hordó naponta

** milliárd USD

Forrás: EIA

Korábban nehézkesen jutott el az azeri kőolaj a világpiacra: az „északi út” a Baku-Novorosszijszk vezeték Oroszországon át vezet (1997-ben adták át), itt az azeri állami SOCAR 40.000 h/n-ot exportált, jelenleg azonban az Oroszországgal kialakult vita miatt nem használja a vezetéket. A Baku-Supsa (Grúzia) vezetéket 1999-ben adták át, 155 ezer h/n kapacitású, de ez jelenleg nem működik, felújítják. Az Exxon, amely nem részese a BTC-nek, ezt használta, így jelenleg Batumin (Grúzia) keresztül vonaton exportál, 2005-ben 70 millió hordó szállítását kötötte le 5 évre (ez napi 40 ezer hordó). A vasút teljes kapacitása 120 ezer h/n. Mindezen utaknak azonban a Boszporusz jelenti a szűk keresztmetszetet, hiszen a Fekete-tengeren tankekre rakodott kőolaj egyelőre csak itt tud kijutni a világpiacra. A vasútvonal meghosszabbítása és átvezetése a Boszporusz alatt alagúton, illetve egy Balkán kőolajvezeték megépítése jelenthet megoldást erre a problémára.

A kőolaj mellett a földgáz-kitermelés és export is egyre jelentősebbé válik. Az azeri gáztermelés 60 százalékát a SOCAR-hoz tartozó Azneft adja, a maradékot javarészt vegyesvállalatok (pl. az AIOC) termeli ki. A kőolajhoz hasonlóan a földgáznál is az export lehetősége a nagy kérdés. A BP-Statoil vezette konzorcium által 1,3 milliárd dollárért épített Dél-Kaukázusi Vezeték (Baku–Tbiliszi–Erzurum) elsősorban Grúzia és Törökország ellátását szolgálja, de más vezetékekhez (pl. Nabucco) csatlakozva Európa ellátását is javíthatják.

2. ábra
A Dél-Kaukázusi gázvezeték és más vezetékek a térségben

Forrás: US Government - EIA

A jelenlegi fő mező, a Bakhar hozama csökkent az elmúlt időben, de a helyére lépő Shah Deniz mező óriási készletekkel rendelkezik, kiaknázása nyomán számottevően növekszik az azeri gáztermelés. A Shah Deniz az utóbbi 20 évben felfedezett mezők közül az egyik legnagyobb, a BP 420 milliárd köbméterre teszi a biztosan kitermelhető mennyiséget, más források 1000 milliárdot sem tartanak elképzelhetetlennek. Az azeri földgáz-készletek a világ összkészleteinek mintegy 0,7 százalékát teszik ki, ami elmarad Norvégia vagy Kazahsztán (1,7-1,7%) mögött. A SOCAR számításai szerint a 2007-es 16 milliárd köbméter után a 2008-as évre 27,4 milliárd köbméteres termelést várnak, ami 2015-re akár 47,5 milliárd köbméterre nőhet⁵. Az export 2007-ben indult meg. A termelés növelése természetesen komoly beruházást igényel, a Shah Denizi mező első fázisának 4 milliárd dolláros költsége után a 2013-ra elkészülő másodikét 10 milliárdra becsülik.

A kőolaj- és gázjövendelmek óriási változásokat eredményeznek a gazdaságilag elmaradott poszt-szovjet tagköztársaság életében. Azerbajdzsán 2006-

⁵ http://economictimes.indiatimes.com/Markets/Global_Markets/Azerbaijan_to_nearly_double_gas_production_by_2015_Official/rssarticle/show/3100122.cms

ban és 2007-ben 30 százalék fölötti éves növekedési ütemével a világ leggyorsabban fejlődő gazdasága volt. Az olajszektor növekedési üteme 50 százalék fölötti volt, de a nem-olaj szektor is az elmúlt 5 évben 10 százalék körüli átlagban növekedett, főként az építőiparnak és a szolgáltató-szektornak köszönhetően.

2. táblázat

Éves gazdasági növekedés Azerbajdzsánban, az olaj és nem-olaj szektorban (%)

	2004	2005	2006	2007
GDP növekedés, %	10,2	26,4	34,5	30,5
A nem-szénhidrogén szektor növekedése, %	14	8,3	12	10
A szénhidrogén szektor növekedése, %	3	66,3	63,1	51

Forrás: EIA

Az ország pénzügyi helyzete rohamosan javult: a 2004-es 30 százalék körüli folyó fizetési mérleg deficit 2007-re 30 százalékos többletre váltott – ez részben az olajexport felfutása (és magas világpiaci ára), részben az olajtermeléssel és vezetékipítéssel összefüggő beruházások importigényének csökkenése miatt következett be. A költségvetési bevételek gyors növekedése ellenére ugyanakkor deficitese, elsősorban a hasonló ütemben emelkedő kiadások miatt. A központi bank devizatartalékai viszont már 7 milliárd dollár felett vannak, ami a külső adósság-állomány közel háromszorosa.

A prognózisok középtávon mindenképpen a bevételek fennmaradását jelzik előre. A jelenleg felfutó fázisban lévő termelés és export 2008 és 2015 között lesz várhatóan a legmagasabb, ezen belül is 2010-re számítják jelenleg a csúcst. A 450 millió hordós éves kitermelt mennyiség a 2008. nyarán jellemző 130 dolláros világpiaci árral számolva közel 60 milliárd dollár éves bevételt jelentene, de a középtávon prognosztizált 70-80 dolláros hordónkénti áron is 30-35 milliárd dollárt tesz ki! (Ami különösen a jelenlegi 30 milliárd dollár körüli GDP-vel összehasonlítva óriási összeg!)

Az országnak a gyors növekedés ellenére (vagy éppen amiatt) számos kihívással kell megküzdenie:⁶

1. A kőolaj- és földgáztartalékok hatékony menedzselése: az infláció és a holland-kor elkerülése. Közkiadások megfelelő szerkezete: diverzifikáció, infrastruktúra fejlesztése. Az üzleti szabadság növelése.
2. Szegénység elleni küzdelem (igen magas a szegénységi arány – méréstől függően 30 és 50% között). Jobb közszolgáltatások, munkahelyteremtés.
3. Kormányzás javítása. Közigazgatás jobb működése (hatékony, átlátható), demokrácia erősítése.

A hetvenes évek olajár-robbanása megmutatta, hogy az erőforrásokból származó hirtelen jövedelemnövekedés komoly problémákkal járhat az érin-

⁶ Azerbajjan – Country Brief 2007, The World Bank alapján

tett gazdaság számára. A holland-kórnak nevezett, de a legtöbb olajtermelő ország által megtapasztalt jelenség a hetvenes években váratlanul érte a legtöbb szóban forgó gazdaságot, mára azonban viszonylag széleskörű tapasztalatok gyűltek össze a jelenség kezelésére. Az alkalmazandó politikák azonban jelentős tudatosságot és fegyelmet követelnek meg.

3) Állami Olajalap (SOFAZ)

Azerbajdzsán 1999-ben hozta létre az Állami Olajalapot (SOFAZ), amely kezeli a kőolajból (illetve a földgázból is) származó egyre jelentősebb többlet-bevételeket. Az Alap bevételei az elmúlt évben indultak gyors növekedésnek, 2007-ben 3 milliárd dollárt kezelt az Alap,⁷ 2008 decemberében már elérte az 11 milliárdot, míg 2010-re várhatóan 36 milliárd dollárt, 2024-ig pedig akár 400 milliárd dollárnyi bevételt⁸ fog a SOFAZ kezelni!

Az Alap egyik célja az kell legyen, hogy amennyire lehet, leválassa a szénhidrogén-kitermelésből származó jövedelmeket a gazdaságról, így kerülve el a holland-kór és az infláció veszélyeit. Vagyis: a kőolajból és földgázból származó bevételek lehetőleg ne kerüljenek a költségvetésbe, de az Alap se vegye át a költségvetés feladatait. Példa lehet erre Norvégia vagy néhány arab-öbölbeli ország gyakorlata.

Norvégiában, amely a világ 5. legnagyobb kőolaj-exportőre, az olajbevételeket a Norvég Nyugdíjalap (korábban Nemzeti Olajalap) kezeli. A norvég alap jelenleg 327 milliárd dollárnyi összeget kezel – vagyis a SOFAZ egyelőre eltörpül mellette – és éves bevételeinek legfeljebb 4 százalékát juttathatja a központi költségvetésbe. E mellett, elkerülendő az inflációt, az Alap nem fektethet be Norvégiában. 2007-ig konzervatív politikát követve 40 százalék részvény és 60 százalék kötvény volt az alap portfóliója, 2008-tól, lazítva ezen, akár 60 százalék részvény lehet. E mellett az alap stratégiája „politikailag” is befolyásolt: olyan részvénybe nem fektetnek, amely morálisan megkérdőjelezhető (gyerekmunka, szakszervezeti jogok korlátozása, környezetkárosítás stb.).

A SOFAZ esetében természetesen nehezebb a kérdés, hiszen Norvégiával ellentétben Azerbajdzsán gazdaságilag elmaradott, az infrastruktúrája fejletlen, a népesség nagy része pedig szegénységben él – ilyen körülmények között nem működhet az olajpénzek teljes kivonása a gazdaságból.

⁷ Jelenleg ebből USD 55 százalék, EUR 35 százalék, font 5 százalék, egyéb 5 százalék.

⁸ Natiq Alijev energia és ipari miniszter nyilatkozata 2008. február 6-án, ld.

<http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=41895§ionid=351020406> – a kőolaj világpiaci árának mérséklődése miatt ma már ennél kisebb bevétel prognosztizálható, de 40 dolláros átlagos hordónkénti olajár mellett is 200 milliárd dollár bevétele lesz az Alapnak a következő 15 évben, ld. O'Neill (2009).

A norvéggal ellentétes negatív példaként nem csak a hetvenes évek tapasztalatai (pl. Hollandia), de a jelenlegi rossz gyakorlatok is állnak. Ilyen például Nigéria, amely a hetvenes évek óta exportált olajból szintén dollár-tízmilliárdokhoz jutott, de gyakorlatilag alig tudta ezt hasznosan felhasználni.

A SOFAZ számos intézkedéssel igyekszik megteremteni az olajpénzek felhasználásába vetett bizalmat. Konzervatív politikát követve külföldi kormányzati - és intézményi kötvényekbe fekteti a kezelt pénzeket, külső alapkezelőnek pedig a Deutsche Bank és Credit Suisse érdekeltségébe tartozó Clariden Bankot kérték fel. E mellett Azerbajdzsán elsőként vált a Tony Blair által 2002-ben a Johannesburgi klímacsúcson kezdeményezett *Extractive Industries Transparency International (EITI)* részesévé. Az EITI a nyersanyagokból származó jövedelmek követhetőségét és átláthatóságát célozza. Ennek érdekében a kezdeményezésben résztvevő államok vállalják, hogy évente jelentésben teszik közzé, milyen bevételeik származnak a kitermelt nyersanyagból és ezt a vállalati adatokkal is összevetik.

A SOFAZ bevételeinek egy részét felhasználja. Az alap által finanszírozott projektek közül az egyik fő cél a karabah-i konfliktus következményeként elmenekült közel félmillió ember számára a lakhatás biztosítása, e mellett az oktatás és az infrastruktúra fejlesztése központi feladat, legnagyobb kiadási tételként azonban a költségvetésnek juttatott transzfer szerepel.

3. táblázat
Az azeri olajalap (SOFAZ) bevételei és kiadásai, 2008 (terv)

Bevételek	Mrd manat	Kiadások	Mrd manat
A kitermelt olajból Azerbajdzsánt megillető rész eladása	3473,1	Menekültek letelepítése	145,0
Részesedés az olaj és gáz-projektekből	13,4	Transzfer a 2008-as költségvetésbe	1100,0
Alap forrásaiból származó jövedelem	121,9	Oguz-Baku vízvezeték	211,8
Egyéb	0,9	Samur-Absheron öntözőrendszer	120,6
		Baku-Tbiliszi-Kars vasút	88,7
		Ifjúság külföldi oktatása program	5,0
		Alap működési kiadási	9,8
Összesen	3609,3	Összesen	1680,9

Forrás: SOFAZ, <http://www.oilfund.az/en/content/24/52>

Tovább csökkenti a SOFAZ sterilizációs hatását, hogy az azeri állami olajvállalat, a SOCAR, jövedelmei nem az alapba, hanem a költségvetésbe áramlanak. A jelenlegi törvényi szabályozás szerint ráadásul a SOFAZ közvetlenül Alijev elnök alá tartozik, aki maga nevezi ki az alap vezetőit is. Az 2008. ok-

tóberi elnökválasztás előtt – bár lefutottnak tűnt, a jelenlegi elnök Alijev újraválasztása szinte biztosnak látszott – nagy volt a kísértés egyéb, jóléti jellegű intézkedések finanszírozására, így például szubvenciókkal csökkenteni az élelmiszer és energia-áremelkedést. Bár ezt elkerülte az azeri vezetés, a nyugdíjak és bérek korrekciójára, a szociális juttatások megemelésére és az azeri hadsereg fejlesztésére⁹ fordított költségvetési kiadások jelentős részét közvetve a SOFAZ finanszírozta.

Egyelőre hiányzik a megfelelő stratégia és még inkább a megfelelő szándék az olajjövedelmek korlátozott felhasználására.

Ráadásul 2008. május 2-án az azeri parlament elfogadta a költségvetés módosítását, és a SOFAZ-tól 3,8 milliárd manat (4,6 milliárd dollár), azaz a 2007-es érték több mint hatszorosa jut a költségvetésbe, és ezzel 42 százalékkal megnövelte a költségvetés bevételeit (10,5 milliárd manatra), míg a kiadásait 30 százalékkal emelte meg (11,6 milliárd manatra)! A kiadásoknál a legnagyobb emelkedés a infrastruktúrájánál volt (53%-os emelkedés, így jelenleg közel 2 milliárd dollár), míg a hadseregé 30,8 százalékkal szintén 2 milliárd dollár körüli összegre nőtt. Az oktatási, egészségügyi és szociális kiadások csak 10 százalékkal emelkedtek.¹⁰

A SOFAZ költségvetési szerepe, amelynél már az eredetileg tervezett 14 százalékos részesedést is sokallták, így 36 százalékra nőtt! A 2009-es évre a SOFAZ tervezett hozzájárulása a költségvetéshez 6 milliárd dollár, tehát a csökkenő kőolajárak mellett is magasabb, mint az előző évben volt.¹¹

4) A beáramló olajjövedelmek hatása

Az infláció – amelyet az 1994-es 1800 százalékról az IMF-fel közösen kidolgozott stabilizációs intézkedések hatására az ezredfordulóra 2 százalék alá tudtak csökkenteni, 2007-ben 16,7 százalékra ugrott, 2007 decemberében pedig már 19,5 százalék volt. Ebben ugyan közrejátszott a hatósági megszabott energia-árak drasztikus emelése, és az világpiaci élelmiszerárak növekedése is, de alapvetően azt jelzi, hogy a gazdaság egyelőre képtelen felszívni a gazdaságba beáramló jövedelmeket. A nyugdíjak és a bérek rohamosan emelkednek, a lakossági fogyasztás ezzel párhuzamosan nő, és a csak 2007-ben 63 százalékkal megemelkedett állami beruházások is inflációt gerjesztettek.

A költségvetés 2007-ben ugyan még kis többlettel zárt, de a nem-olaj szektor elsődleges deficitje a nem-olaj GDP 32 százalékára emelkedett, és 2008-ra a deficit további 8 százalékpontos emelkedését prognosztizálja az

⁹ A hadsereg erőteljes fejlesztése a karabahi kérdés rendezetlensége miatt aggasztó.

¹⁰ Ld. Rovshan (2008).

¹¹ Ld. O'Neill (2009).

IMF. Ez a jelenlegi olajárak mellett rövidtávon fenntartható ugyan, de kedvezőtlenebb világgazdasági körülmények esetén komoly makrogazdasági feszültségekhez vezethet.

A monetáris politika nem igazán tudja kezelni a kialakult helyzetet, a kamatlábemelés ellenére a reálkamat negatív maradt. A központi bank másik eszköze, az árfolyam-politika, szintén csak korlátozottan működik, a dollárhoz rögzített valuta (manat) rendszeres felértékelésével.

A manat dollárral szembeni várható felértékelődésére számítva a bankok nagy mennyiségű dollárhitelt vettek fel külföldön, ezzel tovább bővítve a hazai hitelállományt. A bankok devizatartozása 138 százalékkal nőtt 2007-ben (igaz, ez így is csak a teljes állomány 11,5%-át teszi ki). A bankok mutatói ugyan egyelőre nem rosszak, de a hitelállomány robbanásszerű bővülése szinte elkerülhetetlenül a hitel-állomány romló portfóliójához vezet. A globális hitelválság lassította a folyamatot, és talán még időben érkezett a figyelmeztető jel.

A költségvetési politika koordinátlanságának következménye szintén hozzájárult az inflációs nyomáshoz. 2007 első tíz hónapjában a központi bank a költségvetési kiadások visszafogottabb emelkedése miatt a tervezettnél kisebb mértékben értékelte fel a manat dollárhoz viszonyított árfolyamát. Az utolsó két hónapban azonban váratlanul meglódultak az állami beruházások által generált kiadások, ezért a központi banknak 763 millió dollárt kellett hirtelen átkonvertálnia decemberben (az éves olajbevétel-konvertálás egyharmadát). Az így megvalósult sterilizálatlan monetáris bázis emelkedés¹² már a 2008-as inflációt növeli.

Az IMF 2008-ra 18,5 százalékos gazdasági növekedést prognosztizált, ami a kőolaj áresése miatt végül 12% körülire mérséklődött. A nem olaj szektoré 9 százalék, amit főként a „non-tradable” szektor generál, amely a költségvetési kiadásnövekedés elsőrendű kedvezményezettje rövidtávon. Az olajár és az exportált mennyiség emelkedése miatt a folyó fizetési mérleg többlete tovább emelkedett. Az olajalap és más tartalékok 2008 végére meghaladták a 20 milliárd dollárt, ami a 2007-es záró-érték közel háromszorosa. A manat gyorsabb ütemű felértékelése ellenére az infláció 20 százalék körüli lesz, azaz jóval a tervezett 13 százalék fölött.

A költségvetési kiadások növekedése mögött a bérek és nyugdíjak emelése mellett az állami beruházások felpörgése áll. A komoly problémát csak tetézi az infrastrukturális projektek dömpingje, és gyors megvalósítása (szinte havonta adnák át új utakat, hidakat, bővítik a víz- és csatorna-hálózatot). Állami projekteknél komoly problémát jelent a szakértelem és tapasztalat hiánya. A beruházásoknál sokszor hiányoznak a költség/haszon elemzések, a projektek kiválasztásának objektív kritérium-rendszere sem világos, és hiányzik a beruházások végrehajtásának monitoringja, és a projektek hatásvizsgálata is. Az állami vállalatok esetében, amelyek jelenleg is fontos szere-

¹² A beáramló jövedelmek korlátozott sterilizációja 2007-ben 101 százalékkal növelte az azeri fizetőeszköz (manat) állományát. (IMF)

pet töltenek be az azeri gazdaságban, szükség lenne az ellenőrzés és a számvetel javítására.

A dollárhoz kötött valutának egy valutakosárhoz történő rögzítése kicsit rugalmasabbá tenné az árfolyamot, ami lényeges, hiszen a felértékelés irányába ható folyamatok továbbra is erősek. A költségvetési fegyelem csökkenteni tudná az inflációs nyomást, egyelőre azonban a rendszeres költségvetés-módosításokból is látható, hogy ez hiányzik.

5) Gazdasági szerkezet, strukturális reform

Az azeri gazdaság átalakuló struktúráját jelzi, hogy míg a foglalkoztatottak harmada a GDP alig 6 százalékát adó (és egyre csökkenő részesedésű) mezőgazdaságban dolgozik, addig a tőkeintenzív, de viszonylag kevés munkaerőt foglalkoztató energia-szektor teszi ki a GDP közel negyedét, a költségvetési bevételek több mint felét, az exportnak pedig 85 százalékát, és az energiahordozók szerepe gyors ütemben nő tovább.

A problémát az jelenti, hogy a túlságosan az energia-szektorra támaszkodó gazdaság szélsőségesen ki van téve az energiaárak alakulásának, a közkiadások jelentős szintje viszont fenntarthatatlan a magas energiaárak nélkül, és a jövedelmek megfelelő abszorpciója is kérdéses.

A következőkben áttekintjük, hogyan lenne diverzifikálható az azeri gazdaság, hogy elkerülje az energiahordozóktól való túlzott függést.

5.1. Mezőgazdaság

A mezőgazdaság, amely az azeri lakosság közel 40 százalékát foglalkoztatja, csökkenő gazdasági súlya ellenére központi szerepet tölt be az ország életében. Azerbajdzsánban a változatos klíma miatt rendkívül sokféle mezőgazdasági termék termelésére nyílik lehetőség. A szovjet időkben nagygazdasági körülmények között elsősorban gyapotot, dohányt és gabonát termeltek, ami azt eredményezte, hogy agrártermékei nagy részét exportálta, a hazai szükségleteket viszont jelentős részben importból volt kénytelen fedezni, jóllehet az ország képes lenne az önellátásra. Az elmúlt években a termőföld privatizációjával kiscgazdaságok jöttek létre, amelyek áttértek a gépesítés nélkül és kisebb területen is lehetséges gyümölcs- és zöldségtermesztésre.

Az elmúlt években a török, orosz és iráni termékek ellepték az azeri piacot, és a hazai termelők nehezen tudják állni a versenyt. A kistermelők egyelőre nem exportképesek, megfelelő tőke (és hitel-lehetőségek), technológia, valamint infrastruktúra (öntözés, tárolás, szállítási lehetőségek) hiányában valószínűleg középtávon sem lesznek azok. Szintén nehezíti a helyzetet az

agrártermékekre építő feldolgozóipar hiánya, hiszen már a szovjet időkben is elsősorban nyers- vagy kevésbé feldolgozott állapotban szállították a termékeket külföldre. A gyapot-termelés a korábbiakhoz képest visszaesett, részben az öntözés és műtrágya hiánya miatt, illetve az alacsony gépesítettség következtében (a termés 35%-át kézzel szedik). A gyapot nagy része feldolgozatlanul kerül exportra, kisebb részben a hazai textilipar használja. Szintén fontos exportcikk a földimogyoró, amelynek 65 százalékát az EU-ba exportálják, a többit Törökország veszi meg feldolgozásra és továbbexportálásra. Azerbajdzsán a világ legnagyobb kaviár-exportőre, a Kaszpi-tenger túlhalászása és szennyezése azonban a halállomány jelentős megfogyatkozásával jár együtt.

5.2. Ipar

Az ipart alapvetően az olajra építő vegyipar, illetve a vaskohászat jelenti, valamint a textilipar szerepe jelentős. A függetlenség elnyerése előtt Azerbajdzsán volt a Szovjetunió fő ellátója az olajipari berendezések terén. Az iparág most újra reneszánszát éli, a kitermelésben az AIOC 10 milliárd dollár körüli értékben használ fel ilyen olajipari jellegű berendezésekre, a BTC-vezeték építése és üzemeltetése további mintegy 2,2 milliárdos megrendelést jelent.

A vegyipar ugyanakkor messze elmarad a lehetőségeitől, az olajnak csak igen kis része kerül feldolgozásra az országban. A két létező olajfinomító össz-kapacitása 22 millió tonna évente. Az állami Azerikimya-holding által uralt vegyipar jelentős modernizációra szorul ahhoz, hogy nemzetközileg is versenyképes termékeket tudjon előállítani.

A gépipar az olajipari gépgyártásból fejlődött ki, és a hetvenes-nyolcvanas években mezőgazdasági, építőipari és könnyűipari gépeket is gyártottak. Az elmaradott technológia, a modernizáció hiánya miatt töredékére esett vissza az ágazat kibocsátása, de a privatizáció és a külföldi tőke bevonása új távlatokat nyit: ígéretes tárgyalások folynak például a Renault-val kisteherautók gyártásáról.

A szovjet időkben jelentős textilipari technológia terén szintén elmaradott, a kormányzat becslései szerint mintegy 200 millió dollárt igényelne a textilipar talpra-állítása. A kormányzat iparfejlesztési elképzelései a textilipart (a szakképzett munkaerőre, tudásra és a rendelkezésre álló nyersanyagra építve) a gazdaság egyik húzóágazatának képzelik el.

Azerbajdzsán a Kaukázus legnagyobb vasérc-lelőhelyét tudhatja magáénak, amelyre már a szovjet időkben is jelentős kohászat és fémfeldolgozás épült. Jelenleg az elmaradott technológia hátráltatja a versenyképes termelést, a hazai igények nagy részét importból fedezik.

Az építőipar szintén az energiahordozók kitermelése miatt pörgött fel, az 1995-ös 3,5 százalék után 1998-ra már a GDP 13 százalékát adta, és fejlőd-

dése továbbra is az azeri gazdaság egyik húzóágazatává teszi. A török vállalatok szerepvállalása jelentős a szektorban.

A diverzifikációra, a nem-szénhidrogén gazdasági szektorok fejlesztésére több lehetőség is nyílna, a nemzetközi tapasztalatok ugyanakkor azt mutatják, hogy forrásbőség idején nehéz a reformok végrehajtása, és ez alól Azerbajdzsán sem kivétel. A bőséges források és a belőlük származó jövedelmek lehetővé teszik a reformok elodázását. Pozitívumként említhető Azerbajdzsán esetében a hazai energia-árak szubvenciójának csökkentése, vagyis az, hogy az olajbőség ellenére nem próbálják mesterségesen alacsonyan tartani az energiahordozók belső piaci árát.

Másrésről viszont a gazdaság működését a bonyolult adó és vámrendszer, a bürokratikus akadályok, és a virágzó korrupció továbbra is nehezé teszik. 2005-ben született ugyan egy korrupció-ellenes törvény, de végrehajtása nehézkes. A Transparency International-nél korrupció szempontjából a 159 országból 137. helyen végzett Azerbajdzsán, a Világbank üzleti klíma sorrendjében 99. volt 175 országból.

Nehezíti a reformok végrehajtását az is, hogy az FDI szinte kizárólag az energiaszektorba áramlik, a gazdaság többi részébe egyelőre alig, így a modern üzleti- és technológia know-how terjedése is korlátozott. Portfólióbefektetések számára sem igazán van lehetőség, a részvénytőkekapitalizáció a GDP 9 százaléka, a kötvénypiac fejletlen.

Az új vállalkozások alapításánál egyszerűsítették ugyan az adminisztrációt, bevezetve az egyablakos ügyintézt, számos szektorban azonban oligopóliumok nehezítik a verseny kialakulását, amit a versenytörvény hiánya is erősít. A gazdasági és politikai érdekek összefonódása miatt sokszor a politikai akarat is hiányzik a változtatáshoz.

Erre utal az is, hogy míg a mezőgazdaságban és a kisebb vállalatoknál előrehaladt a privatizáció, a nagyvállalati szektort továbbra is az állami vállalatok uralják.

5.3. Bankszektor

Bár rendkívül gyors növekedés volt tapasztalható a bankrendszer esetében az elmúlt években, a szektor fejlettsége még így is elmarad a szükségestől. A gazdaságban áramló tőke hatékony kezelése és elosztása ugyanis jelentős mértékben a pénzügyi szektor hatékonyságán múlik.

Hosszú ideig a fő problémát az állami bankok monopóliuma és a verseny hiánya jelentette. Az elmúlt két évben e téren sokat javult a helyzet, az állami részesedés 40 százalékra csökkent az ágazatban. A fő problémát az alacsony kapitalizáció, és az átláthatóság hiánya jelenti. A korábbi 250 körüliről 46-ra csökkent a kereskedelmi bankok száma, de még ez is túl soknak tűnik. A nemzeti bank a tőke-követelmények emelésével próbálja a szektort racionalizálni. Jelenleg 21 bankban van külföldi részesedés, ebből hatban többségi.

A nemzeti bank jelenleg 50 százalékban maximálta a szektor egészét tekintve a külföldi részesedést.

Az International Bank of Azerbaijan (IBA), messze a legnagyobb azeri bank, amely az összes olajjal és gázzal kapcsolatos ügyletet is bonyolítja, eladásra kerül. A privatizáció folyamatban van az EBRD segítségével: 20 százalékot ajánlanak külföldi szakmai befektetőnek, a többit nyilvánosan adják el, jelenleg 50,2 százalékos az állami tulajdonrész. A másik jelentős bankot, a Kapitalbankot, amely az IBÁ-val együtt az összes banki állomány felét adja, a következő két évben szintén privatizálják. A United Universal Bankot 3 bank egyesítésével hozták létre (így növelve kapitalizációját), és szintén eladásra kínálják.

Az ország 1997-ben folyamodott WTO-tagságért, a felvételtől szóló tárgyalások jelenleg is tartanak. Ez segítheti a reformok megindítását, hiszen a vám-törvények megváltoztatását, az ügyintézés átláthatóságát követeli meg. Az EU Szomszédságpolitikája (ENP) keretében aláírt akcióprogram is pozitívan befolyásolhatja a reformokat.

Az infrastruktúra krónikusan alulfejlett, ami a gazdasági fejlődést és az életkörülményeket is negatívan befolyásolja. A közlekedés, a telekommunikáció, az elektromos hálózat, a gáz- és vízhálózat, a csatornázás, és a hulladék-kezelés fejlesztése alapvető lenne. A környezet súlyosan szennyezett és terhelt, az olajtermelés és a mezőgazdaság (nagy mennyiségű DDT) környezet-szennyezése riasztó.

6) Politikai feltételek

A legtöbb posztszovjet köztársasághoz hasonlóan Azerbajdzsán esetében is a korábbi kommunista pártvezetésből került ki a függetlenséget követően az ország vezetője. Az első elnök, a korábbi esőtitkár, Ayaz Mutalibov fél év után lemondott, (a karabahi események miatt). Az ellenzéki PFP (Népi Front Párt) vezetője, Abulfaz Elchibey szerezte meg az elnöki hatalmat, de az ő vezetésével sem sikerült stabilizálni a hatalmat, megoldani a karabahi kérdést, és működőképessé tenni a gazdaságot. 1993. júniusában fegyveres felkelés tört ki, ami elől Elchibey hatalmát feladva elmenekült. Ezt követően a veterán Heydar Alijev került hatalomra, aki 1969 és 1981 között volt az azeri kommunista párt esőtitkára, majd a Szovjetunió miniszterelnök-helyettese 1987-ig, amikor is Gorbacsov elküldte. Alijevet 1998-ban vitatott tisztaságú választásokon 5 évre újra elnöknek választották. Dinasztikus törekvésének jeleként 2003-ban fiát, İlham Alijevet segítette hatalomba. A 2003-as elnök-választás és a 2005-ös parlamenti választás – bár a korábbiakhoz képest tisztább volt – továbbra sem felelt meg a nemzetközi elvárásoknak. A 2008. októberi választás, amely Alijev 87%-os győzelmével végződött, szintén hagyott kívánnivalót maga után. Az ellenzéki pártok bojkottálták is a válasz-

tást, szerintük a kormány erőszakos kampányt folytatott Aliev megválasztása mellett. A 125 parlamenti képviselő többsége az elnök Új Azerbajdzsán Pártjának a tagja, de 10 ellenzéki és számos független is bekerülhetett. Mindenesetre megállapítható, hogy a politikai átalakulás még a gazdasági reformoknál is lassabban megy végbe.

7) Külső kapcsolatok

A szomszédos országok közül Örményországgal továbbra is nyílt konfliktusban állnak. Nagorno-Karabah 4400 km²-es enklávét Azerbajdzsánban, 1829-ben telepítették ide örményeket, ami 1918 óta jelent kiemelt problémát, de a szovjet időkben ez a felszínen nem jelenhetett meg hangsúlyosan. 1988-ban tört ki a háború a két ország között, de az 1994-es tűzszünet óta is konfliktus-forrás, s 2008-ban is kiújultak a harcok. Az azeriek autonómiát adnának csak, de örmény csapatok jelenlétét nem tűrik, a választások miatt ugyanakkor kicsi az esély kompromisszumra.

4. táblázat
A három kaukázusi köztársaság összehasonlítása

	Azerbajdzsán	Grúzia	Örményország
Terület (ezer km ²)	86,6	69,7	29,6
Népesség, 2006 (ezer fő)	8474	4436	3007
Népesség, 2020 (ezer fő)	9400	4100	3000
GDP (PPP), 2006 (mrd USD)	51,681	17763	14679
GDP/fő (PPP), 2006 (USD)	6092	4036	4326
GDP növekedés, 2006 (%)	34,5	9,4	13,4
GDP növekedés, 2007 (%)	25,4	12,4	13,8
Költségvetési mérleg (mló USD)	-1324	+333	-251
Beruházás/GDP, 2006 (%)	37,7	28,7	30,4
FDI, inward, 2006 (millió USD)	13275	3367	1705
FDI, outward, 2006 (millió USD)	4391	-	13
Export, 2006 (millió USD)	19530	1240	1157
Import, 2006 (millió USD)	6376	5200	3281
Folyó fizetési mérleg, 2007 (%)	+28,8	-19,7	-6,5

Forrás: Muzaffarli (2008)

Oroszországgal és Iránnal „vegyes” kapcsolatot ápol Azerbajdzsán, számos közös érdek és érték mellett (pl. Iránban az azeri a legnagyobb kisebbség, többen élnek ott, mint Azerbajdzsánban) komoly konfliktusok vannak, például a Kaszpi-tenger „felosztása” miatt. Az oroszok szeretnék elérni, hogy a Kaszpi-tenger nyersanyagai elsősorban Oroszországon keresztül jussanak

a világpiacra, a térség országai azonban jól ismerik az egyoldalú függőség veszélyeit, és a több szálon kötődés az alkupozíciójukat is jelentősen javítja. Azerbajdzsán egyik célja éppen az, hogy közvetítővé váljon Közép-Ázsia és Európa között.

Grúziával kiegyensúlyozott az azeriek kapcsolata¹³, míg Törökországgal a nyelvi, kulturális rokonság miatt kimondottan baráti. A fő ellenfél Örményországot ugyanakkor a törökökkel együttműködve igyekeznek szankcionálni.

8) Összefoglaló és következtetés

Azerbajdzsánnak a függetlenség 1991-es elnyerését követően – a többi poszt-szovjet tagköztársasághoz hasonlóan – számos problémával kellett megküzdenie. A politika és gazdasági stabilizáció helyreállítása mellett az orosz gazdaságtól való függetlenedés vált az egyik fő kérdéssé, amit Azerbajdzsán, az immár több mint egy évszázada kiaknázott kőolaj és a földgáz- vagyona segítségével viszonylag könnyebben végre tudott hajtani.

A kitermelés növeléséhez és technológiai fejlesztéséhez bevonták a nyugati olajmultikat, az 1994-ben megkötött „évszázad szerződése” lehetővé tette az óriási, Kaszpi-tenger alatti mezők kiaknázását. A 2005-ben elkészült Baku–Tbiliszi–Ceyhan (BTC) kőolajvezeték és a 2006-tól működő Baku–Tbiliszi–Erzurum dél-kaukázusi gázvezeték lehetővé tette, hogy az azeri energiahordozók orosz közvetítés nélkül, és a korlátozott kapacitású Fekete-tengeri útvonalat is elkerülve juthassanak el a világpiacra. A vezetékek kapacitása a közép-ázsiai (elsősorban kazah) kőolaj és földgáz számára is alternatív útvonalat jelenthet.

Az elmúlt évek olajárrobbanása éppen jókor érte Azerbajdzsánt, az olajjövendelmek óriási változásokat eredményeznek a gazdaságilag elmaradott poszt-szovjet tagköztársaság életében. Azerbajdzsán a világ egyik leggyorsabban fejlődő gazdaságává vált, de nem csak az olajszektor, a gazdaság több ágazata, így az építőipar és egyes szolgáltató-szektorok is 10 százalék fölötti ütemben növekedtek.

Az ország pénzügyi helyzete rohamosan javult, a 2004-ben még 30 százalék körüli folyó fizetési mérleg deficit 2007-re hasonló nagyságú többletre váltott, a központi bank devizatartalékai szintén megtöbbszörözödtek az elmúlt években. Ráadásul a növekedés az elkövetkezendő évtizedben szinte biztosan kitart, ami fényes jövőt biztosíthat Azerbajdzsánnak.

Az óriási jövedelem-beáramlás azonban komoly kihívást is jelent, az olaj és gáztartalékok nem elég hatékony menedzselése inflációval és a gazdaság többi szektorának fejlődését akadályozó holland-kór veszélyével fenyeget.

¹³ A grúz-azeri kapcsolatot a két ország közötti határ körüli vita árnyékolja be olykor.

Norvég mintára létrehozták ugyan a olaj-jövedelmeket elkülönítve kezelő Olajalapot, de az korántsem képes hatékonyan sterilizálni a beáramló jövedelmeket, a pénzügyi piac fejletlensége és a gazdasági és jogi keretek nehezítik ezt.

A gazdaság diverzifikálása sürgető lenne, az export túlnyomó részét, a költségvetési bevételek több mint felét az energia-szektor adja, és szerepe csak tovább nő. A külföldi befektetések szektorálisan egyoldalúak, a beáramló tőke szinte teljes egészében az olajszektorba áramlik, és a portfólió-befektetések számára sem igazán van lehetőség.

A gazdaság diverzifikálására jó lehetőség lenne a feldolgozóipar és a mezőgazdaság versenyképessé tétele, a szolgáltatásokban is óriási távlatok vannak, a külföldi tőke azonban egyelőre nem áramlik ezekbe a szektorokba. A reformok is akadozva haladnak, az üzleti klíma alig javult, a protekcionista és verseny-csökkentő gyakorlatok sok helyen fennmaradtak.

A magyar miniszterelnök közelmúltbeli bakui látogatása is jelzi azonban, hogy Azerbajdzsán igen jó befektetési lehetőségeket rejt, az olajipar mellett elsősorban az infrastrukturális beruházások (erőművi berendezések, távközlés, öntözés) területén. Az Olajalapban gyűlő források miatt pedig mint külföldi befektetővel is egyre inkább számolni kell Azerbajdzsánnal, és mivel az ország egyik stratégiai célja a Közép-Ázsia és Európa közötti hídszerep betöltése, Magyarország kiemelt partner lehet az azeriek számára.

Felhasznált irodalom

Azerbaijan: High performance economy. Business Week, 2007. november 19., http://www.businessweek.com/adsections/2007/pdf/11192007_azerb.pdf

Azerbaijans banking reforms starts to show results. www.businessneweurope.eu, 2008-02-18

Azeri oil funds to reach \$400b in 2024. 2008. február 6., <http://www.presstv.ir/detail.aspx?id=41895§ionid=351020406>

Azerinvest: Azerbaijan Export and Investment Promotion Foundation, <http://www.azerinvest.com>

Center for Economic and Social Development (CESD): *Strategy for State Oil Fund of Azerbaijan Republic.* Baku, 2007

The Azeri economy. <http://www.azerb.com/az-econ.html>

Energy Information Administration (EIA): *Azerbaijan Energy Data, Statistics and Analysis.* <http://www.eia.doe.gov/cabs/azerbjan.html>

IMF: Azerbaijan – 2008 Article IV Consultation, Preliminary Conclusions of the IMF Mission, 12 March 2008

- Muzaffarli, Nazim (2008): *Economic Transformation in Azerbaijan: Achievements, Weaknesses and Challenges*. Presentation held in Brussels, 21 April 2008,
http://www.tepav.org.tr/eng/admin/dosyabul/upload/Economic_Transition_Challenges.pdf
- Nestmann, Thorsten – Evelyn Moser: *Azerbaijan: Oil dominates development on Caspian Sea*. Deutsche Bank Research,
http://www.dbresearch.de/PROD/CIB_INTERNET_EN-PROD/PROD0000000000221458.pdf.
- O'Neill, Dominic (2009): State Oil Fund of Azerbaijan: Azerbaijan goes the other way, <http://www.oilfund.az/en/news/73> (2009. január 6.)
- Rovshan Ismayilov: *Is bigger better for Azerbaijan's budget*. Eurasianet.org, 2008. május 13,
<http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav051308a.shtml>
- Too much of a good think. A case study in the perils of being a petro-state.* *The Economist*, 2006. augusztus 17.